

Apul.professori
Pekka Lehtimäki

Hämäläismurteista

Kun keväällä 1986 lupauduin illan (21. 10. 1986) esitelmöitsijäksi, en ollut aivan varma siitä, sopisiko edustamani ala, murteentutkimus, esiteltäväksi tässä tilaisuudessa. Epävarmuuteni häveni kuitenkin harkittuani asiaa tarkoin. Samalla tavoin kuin sukututkimus on juurien etsintää, kuten nykyisin sattuvasti sanotaan, samoin murteentutkimuksen keskeisiä tehtäviä on kielen menneisyyden hahmottelu, kielen ja sen puhujien juurille hakeutuminen niiden aineiden pohjalta, jotka vanha kansankieli on vuosisatoja uhmaten meidän päiviimme asti säilyttänyt. Murteentutkija siis pohjimmiltaan tähyää mieluummin syvään menneisyyteen, hämäänsäkin, kuin tyytyy rakentelemaan kielen osasista jonkinlaista tietynhetkistä latteaa palapeliä. Tällä tavoin olen silloittanut sukututkimuksen ja murteentutkimuksen toisiinsa, toivoakseni siksi luontevasti, ettei minua käy syyttäminen aasinsiltojen rakentelusta.

Valitsin esitelmän aiheen läheltä, hämäläismurteista. Niitä voidaan Tampereelta käsin tarkastella kuin parhaimmilla aitiopaikoilta. Mitkä murteet ovat hämäläismurteita, ja millaista kieltä hiljaiset ja hitaat hämäläiset puhuvat, niistä asioista sen jälkeen kun olen raottanut ovea hämäläisheimon historiaan.

Kuva maamme asuttamisesta ja saman tien kieliolojen muotoutumisesta on muuttunut mekoisesti aikojen kuluessa ja varsinkin parina viime vuosikymmenenä. Viime vuosisadalla pidettiin todennäköisenä, että esi-isämme ovat muuttaneet maahansa kolmena heimonä: ensimmäisinä hämäläiset Karjalan kannaksen kautta, heidän jälkeensä Suomenlahden yli varsinaissuomalaiset ja viimeisinä Laatokan pohjoispuolitse karjalaiset. Vaellusten syyksi epäiltiin slaavilaisekspansiota, joka ajanlaskumme ensi vuosisatoina ulottui pohjoisessa suomensukuisten kansojen asuinsijoille. Mikäli heimoittainen vaellusteoria pitäisi paikkansa, palautuisi

kolmen päämurteemme synty varsin kaukaisiin aikoihin.

Vaellusteorian syrjäytti kuitenkin jo tämän vuosisadan alussa uusi näkemys. Sen mukaan suomalaisten maahantulo ei ole ollut heimojen vaellusta vaan pienten uudisasukasryhmien vähittäistä muuttoa, jota on saattanut jatkua vuosisatoja. Muuttoliikkeen lähtöseutuna on pidetty Viroa, ja sen on ajateltu alkaneen ajanlaskumme taitteessa tai pian sen jälkeen. Siirtolaiset olisivat asettuneet ensin Suomen lounaisrannikolle, ja sieltä asutus olisi sittemmin levinnyt Kokemäenjoen suulle ja edelleen koko vesistöalueelle, ts. Ylä-Satakuntaan ja Hämeeseen. Viimeistään tässä vaiheessa alkoi hämäläisheimon ja -murteen eriytyminen. Lounais-Suomen rannikolla kieli muuttui omaan suuntaansa myöhään jatkuneiden virolaiskosteusten vuoksi. Laatokan rannoille syntyi taas muinaiskarjalaisten heimo ja murre osin läntisistä, osin niitä aiemmista itäisistä aineksista.

Käsitys kolmesta kantaheimosta ja -murteesta perustuu pääasiassa siihen tietoon, jota muinaislöytöjen avulla on saatu maamme asutamisesta ja varhaisimmista asuma-alueista. Suomalaisten suhteellisen myöhäisen maahanmuuton puolesta on sanottu puhuvan ennen muuta sen, että kivi- ja pronssikautta on Suomessa seurannut poikkeuksellisen vähälöytöinen ajanjakso, ns. esiroomalainen rautakausi (n. 500 eKr. - 0). Tuona aikana maa on saattanut lähes autioitua. Kun toisaalta ajanlaskumme alussa ilmaantuu Länsi-Suomeen runsaasti merkkejä uudisasutuksesta, jonka lähtöseutuja ovat löydösten samankaltaisuudesta päätellen Viro ja Pohjois-Latvia, näyttää maamme saaneen nykyisen pääväestönsä Suomenlahden takaa ensimmäisinä Kristuksen syntymän jälkeisinä vuosisatoina.

Esittämäni käsitys maamme asutuksen alkuperästä perustuu siis lähinnä arkeologisiin tutkimuksiin, ajoituksen osalta siihen tosioon, että kiinteän asutuksen jatkuvuus esiroomalaisena rautakautena näyttää katkenneen. Viimeaikaiset arkeologiset kaivaukset ovat kuitenkin muuttaneet esiroomalaisesta rautakaudesta aiemmin saatua kuvaa. Löydöksiä on kertynyt niin paljon, että niiden nojalla voidaan hyvin perustein puhua asutuksen jatkuvuudesta kivi- ja pronssikaudesta rautakauteen ja edelleen historialliseen aikaan saakka. Ajanlaskumme taitteessa Länsi-Suomeen tulleet siirtolaiset eivät näin ollen ole tulleet autioon maahan vaan ovat joutuneet sovittautumaan

kanta-asutuksen lomaan. Samaan viittaavat siitepölytutkimukset: maanviljelyä on lounaisrannikollamme harjoitettu yhtämittaisesti pronssikaudesta ja Etelä-Hämeessäkin esiroomalaisesta rautakaudesta alkaen.

Kielentutkijoiden on ollut oikeastaan helppo mukautua arkeologien uusiin näkemyksiin. Itämerensuomalaisten kielten (suomi, karjala, vepsä, vatja, viro ja liivi) kantakielen, myöhäiskantasuomen, yhtenäisyyden oletuksesta on luovuttu ja päädytty kielenilmiöiden nykylevikkien perusteella erottamaan kolme kantasuomalaista ryhmittymää: pohjoiskantasuomi, eteläkantasuomi ja itäkantasuomi. Pohjoiskantasuomea olisi puhuttu jo viimeisinä vuosisatoina eKr. Suomenlahden pohjoispuolella, eteläkantasuomea nykyisen Viron paikkeilla ja itäkantasuomea Peipsi- ja Pihkovanjärven takaisella alueella. Nuo kolme murrekomponenttia ovat sittemmin olleet perusaineksina suomen murteidenkin muotoutumisessa.

Suomen länsimurteiden pohjan täytyy ymmärtää syntyneen siten, että Länsi-Suomessa jo ennen ajanlaskumme alkua puhutun pohjoiskantasuomen päälle on kerrostunut aikojen kuluessa eteläkantasuomalaisia aineksia. Erilähtöiset ainekset ovat sittemmin sulautuneet toisiinsa, mikä on merkinnyt länsimurteiden pohjan syntyä.

Koska sitten sai alkunsa pohjoiskantasuomalais-eteläkantasuomalaisen pohjamurteen eriytyminen lounaismurteiksi ja hämäläismurteiksi? Ilmeisesti pian sen jälkeen, kun asutus, pysyttäydyttyään pitkään Lounais-Suomen kapealla rannikkokaistalla, Kokemäenjoen varsia levisi sisämaahan eli 300-luvulla. Tuohon aikaan nimittäin palautuvat Ylä-Satakunnan ja Sydän-Hämeen vanhimmat kiinteään asutukseen viittaavat löydökset. Asutuksen raja siirtyi vähä vähältä itää kohti ja saavutti Päijänteen tienoot vuoden 500 vaiheilla. Kielellisen eriytymisen syyt ovat moninaiset. Ensiksikin alueita erotti laajajakko erämaa, ja se esti ihmisten väliset kosketukset ja tällä tavoin edisti kielellistä eriytymistä. Toisaalta murteiden loitontumista vauhditti sekin, että rannikon väestö omaksui yhä edelleen kielellisiä vaikutteita Suomenlahden takaa, kun ne sisämaan väestölle yleensä jäivät vieraiksi. Tällä tavoin syntyi esihistoriallisen ajan päättyessä Länsi-Suomen kaksi suurehkoa asutusaluetta: Varsinais-Suomi ja Satakunta - Häme; jotka erosivat myös murteeltaan toisistaan. Se mitä edellä olen puhunut

kantasuomen murrejaosta ja suomen kantamurteiden muotoutumisesta, perustuu pääosin prof. Terho Itkosen kokonaiseen sarjaan tutkimuksia, joista ensimmäinen julkaistiin "Historiantakaiset Häme ja Suomi kielentutkijan näkökulmasta" -nimisenä Historiallisessa Aikakauskirjassa 1972.

Hämäläisten asuma-alue ulottui esihistoriallisen ajan päättyessä Tyrvään - Hämeenkyrön seuduilta jokseenkin tasalevyisenä kaistana Lopen - Tuuloksen seuduille; erillinen hämäläissaareke oli Vesijärven ympäristössä Päijänteen eteläpäässä. Alue laajeni keskiajan kuluessa kuitenkin huomattavasti, osin luonnollisen väestönliikkeen tietä, osin kruunun asutustoiminnan ansiosta. Väestöä muutti ensin etelään, lounaaseen ja kaakkoon. Ala-Satakunnan ja Uudenmaan suunnalla hämäläiset joutuivat vastatuksin lounaissuomalaisien ja kaakossa karjalaisten kanssa; nämä kosketukset jättivät jälkensä myös kieleen. Pohjoisessa uudisasutus eteni aluksi varsin hitaasti, mutta aikaa myöten hämäläiset ottivat haltuunsa koko Päijät-Hämeen ja ulottivat asutustaan syvälle Keski-Suomeen sekä Koillis- ja Luoteis-Satakuntaan. Eränautinta-alueita heillä oli Peräpohjassa ja Pohjois-Savossa asti. Perimätieto kertoo, että hämäläisalue ulottui laajimmillaan "suolamerestä suolamereen" eli Perämereltä itäiselle Suomenlahdelle. Itäisistä ja pohjoisista alueistaan hämäläiset joutuivat sittemmin luopumaan savolaisten hyväksi, mikä aiheutti myös puheenparren melkoisen savolaistumisen.

Näin olemme historian hämäristä koostaneet alueen, jonka murteita kutsutaan hämäläismurteiksi ja jonka rajat voidaan pyykittää vaikkapa seuraavien hämäläisetappien avulla: Kymi, Askola, Nurmijärvi, Tammela, Tyrvää, Honkajoki, Virrat, Längelmäki, Padasjoki, Heinola, Valkeala ja Vehkalahti. Alue ulottuu Pohjois-Satakunnasta, "Satakunnan Lapista", Keski- ja Itä-Uudenmaan ruotsalaismurteisiin ja parin pitäjän leveydeltä Suomenlahteen asti. Verrattuna muihin päämurrealueisiin hämäläismurteiden alue on sijainniltaan keskeinen: lännessä vastassa lounaiset välimurteet, pohjoisessa eteläpohjalaismurteet, idässä savolaits- ja kaakkoismurteet sekä etelässä suurimmalta osalta ruotsalaismurteet. Alue on tapana jakaa neljään ryhmään: yläsatakuntalaisiin, perihämäläisiin, etelähämäläisiin ja kaakkoishämäläisiin murteisiin. Kaakkoishämäläisiä murteita erotetaan edelleen kolme ryhmää: Hollolan ryhmä, Porvoon ryhmä ja Iitin ryhmä. Ks. karttaa.

Hämäläismurteet naapurimurteineen. Hämäläismurteita ovat ylä-satakuntalaismurteet (HM 1), perihämäläismurteet (HM 2), etelähämäläismurteet (HM 3) ja kaakkoishämäläismurteet (HM 4 - HM 6), jotka puolestaan jakautuvat Hollolan ryhmään (HM 4), Porvoon ryhmään (HM 5) ja Iitin ryhmään (HM 6). Lähimurteistoja ovat taas lounaismurteet (LM), lounaiset välimurteet (LVM), eteläpohjalaismurteet (EPM), savolaismurteet (SM) ja kaakkoismurteet (KM). Ruotsin kielien alue on merkitty vinoviivoin.

Jos oli vaikeaa hämäläisheimon ja sen käyttämän kielen muotoutumisen hahmottelu, niin tavallaan vaikeaa on myös kuvata hämäläisten käyttämää puheenpartta. Kun Turun puolella esim. sanotaan "Ensmäine hullumerk ko ittes viissaks luule", niin tuo sananparsi kuuluu tuonasuisena lähes kaikkien lounaismurretta puhuvien kieleen. Eteläpohjalaismurteita ja vain niitä edustaa taas sattuvasti sananparsi "Punaanen kun luret" tai "Huono muisto tarvittoo hyvät ja lauat". Savolaisten omalaatuisesta kielenkäytöstä on niin paljon esimerkkejä, ettei kai ole aihetta tässä tilaisuudessa niitä esitellä. Pulaan joudutaan kuitenkin, jos yritetään löytää edellisenkaltaisia sananparsia, jotka kuvaisivat kaikkia hämäläismurteita ja vain niitä. Esim. sananparsi "Heittää mutkaa kun hanhi nällään elesä" edustaa kyllä hämäläismurteita mutta vain niiden perihämäläistä ryhmää. Sananparren loppu kuuluu näet alueittain toisin: Ylä-Satakunnan pohjoisosassa yleensä nällään eres tai näleen eres tai Hämeenkyrössä näleen elesä, Ylä-Satakunnan eteläosassa nällään eresä, etelähamäläisissä murteissa yleensä nällään eres, mutta Tammelassa peräti näljän elesä ja lopulta kaakkoishämäläisissä murteissa nälän eles tai nälän eres. Nämä kahden sanan murreasuiset katkelmat ovat kaikki siinä mielessä puhtaasti hämäläisiä, ettei yksikään niistä esiinny hämäläismurteiden ulkopuolella, mutta ne siis edustavat kukin kohdaltaan vain osaa hämäläismurteista. Prof. Martti Rapola onkin kiinnittänyt huomiota siihen, että on lähes mahdollon löytää sellaista piirrettä, joka esiintyisi kaikissa hämäläismurteissa mutta vain niissä. Esim. ts:n vastine tt sellaisissa sanoissa kuin mettä, otta, itte ja kattoo on kyllä kaikkien hämäläismurteiden kanta, mutta sitä tavataan muuallakin, laajalti esim. pohjalaismurteissa. Tällaisten tapausten lisäksi on sellaisia tyypillisiä hämäläisyyksiä, jotka esiintyvät vain osassa hämäläismurteita. Esim. tehen, nähen -muotojen levikki rajoittuu perihämäläisiin murteisiin, ja sellaista murretta kuin hevoi myyläh kaikkineh valjahineh saattaa kuulla vain Iitin, Valkealan ja Elimäen seuduilla.

Ainakin yksi äännepiirre kuitenkin on tai on ollut yhteinen niille murteille, joita aikoinaan on puhuttu historiallisessa Hämeessä: yleiskielen ä:n vastineena esiintyvä l (kälen, palan, kahlen, unohlin). Sen levikki on aikojen kuluessa kyllä paljon kaventunut. l:ää tavataan parin kolmen pitäjän levyisellä kaistalla kaakkoisimmista hämäläismurteista Ruoveden, Kurun, Parkanon ja Kankaanpään linjalle; erillinen l-alue on Tammelan - Urjalan seudulla. l:n his-

toria on kaikkineen kiintoisa ja hämäläismurteiden osalta tärkeä. Sen vuoksi johdatan Teidät sen pääpiirteisiin prof. Pertti Virta-rannan erinomaisen murremonografian "Pääpainollisen tavun jälkei-sen soinnillisen dentaalispirantin edustus suomen murteissa" (il-mestyi 1958) ja eräiden muiden lähteiden pohjalta. Tiettyjen jään-teenomaisten sanojen (esim. talikko) perusteella on päätelty, että l on varsin varhain syntynyt Lounais-Suomen rannikolla. Hämeen här-kätietä käyttäneet hämäläiset ovat kauppamatkoillaan omaksuneet sen kai jonkinlaisena muotipiirteenä rannikon ihmisiltä, joiden kieli on heidän omaansa nähden ollut prestiisiasemassa, ja tarjonneet sitä tuomisinaan ehkä ensin Vanajaveden - Längelmäveden väelle. Tuolla ta-holla l omaksuttiin ja tuolta taholta se monien muiden hämäläisten uudennosmuotojen tavoin lähti valloitusmatkalleen. l:n kohtaloksi on sittemmin moniaalla koitunut r, joka sekin näyttää kehittyneen rannikkolaisten kieleen ja lähteneen siitä, jälleen muoti-ilmiönä, leviämään ja siis kaventamaan l:n aluetta. Viime vaiheessa r:ään siirtymistä on edistänyt sekin, että l:n käyttäjiä on ruvettu mat-kimaan ja pilkkaamaan. Esim. Ikaalisissa on sanottu: "Lulek käveli meiläl loolal lailalla ja laulool lollotteli." Tampere sijaitsee l:n osalta kiintoisassa kohtaa: Teisko ja Kangasala ovat l-aluetta, kun taas Suoniemi, Pirkkala ja Lempäälä ovat jo r:n kannalla.

Mistä sitten johtuu, että hämäläismurteet ovat niin epäyhtenäisiä? Osittain varmasti siitä, että niiden alue on varsin laaja ja että ne ovat vanhoja. Hämäläismurteilla on ts. ollut aikaa erilaistua. Osittain asiaan on vaikuttanut murteiston keskeinen sijainti: on oltu kosketuksessa monella taholla naapurimurteistojen kanssa. Vaikka raja eteläpohjalaisia murteita vastaan on jyrkkä, niin siitä huolimatta on tihkunut pohjalaisväriä Pohjois-Satakuntaan. Sen poh-joisimmissa osissa jo mennähän ja tullahan kuten Etelä-Pohjanmaalla. Myös monet murre sanat ovat läpäisseet murrerajan: housun lahkeet ovat pultut, kun ne etelämpänä ovat puntit, päivän ensimmäinen ateria on eine (etelämpänä suurus), suviviljakuhilas kokkonen (etelämpänä kyäs). Hämäläismurteiden koillisosassa hämäläisyydet ovat joutuneet peräytymään taas savolaisuuksien tieltä. Virtain - Kurun - Ruoveden alueella kuulee puhuttavan jo taloloista kuten laajalti itämurteissa. Savolaissanat ovat niin ikään työntyneet yllättävän kauas länteen. Tällaisia ovat vadelman nimitys vattu, mesimarjan nimitys mesimansikka, välikaton nimitys laipio jne. Längelmäen ja Kuhmalahden seudulla on sen sijaan sitkeästi pidetty

kiinni vanhasta läntisestä kannasta ja murreraja onkin jyrkkä. Hämäläispitäjien muodot maa, pää, kallaa, leipää, mettä, mennee vaihtuvat heti rajan takana Jämsässä ja Kuhmoisissa muotoihin moa, peä, kaloa, leipeä, mehtä, mäniä. Yhtä hyrkkä ero ei sen sijaan ole kaakkoishämäläisten ja niitä vastassa olevien savolais- ja kaakkoismurteiden välillä. Esim. koko Kaakkois-Hämeessä vallitsivat jo itämurteiset astevaihtelusuhteet jalan, nälän, kulen, pelon. Aivan tiivis ei ole ollut hämäläismurteiden ja lounaisten välimurteidenkaan välinen raja, koska esim. Lavian, Kiikan ja Tyrvään seudulla lentelevät kärväset kuten kaikkialla Lounais-Suomessa.

Yllättävää on, että hämäläismurteiden ominaislaatu, epäyhtenäisyys, on pantu merkille niinkin varhain kuin 1600-luvun alussa. Kalajoen rovasti ja tunnettu lainsuomentaja Ljungo Tuomaanpoika lähetti huh-tikuussa 1602 lainsuomennoksensa yhteydessä kuningas Kaarle IX:lle kirjeen, jossa selvitteli Suomen murreoloja. Kerrottuaan, että Turun seudun ja Pohjanmaan suomi on kaikkia muita murteita puhtaampaa ja sen vuoksi kirjakieleksi sopivinta, Ljungo Tuomaanpoika sanoo: "Uudenmaan suomi on ruotsinsekaista, Viipurin ja Savon murteet ovat rajantakaisen karjalankielen kyllästämiä, ja Hämeen suomi on aivan epävakaista, sillä se on syntynyt kaikenlaisen suomen sekoituksesta." Vaikka tuo huomio ei sellaisenaan pidä paikkaansa, niin se kuitenkin osoittaa hämmästyttävän hyvää Suomen murteiden ja varsinkin hämäläismurteiden tuntemusta.

Esityksestäni voisi saada sen käsityksen, että hämäläismurteet ovat paljolti olleet vastaanottavana puolena. Niin ne ovat olleetkin, mutta vähäinen ei ole sekään vaikutus, joka hämäläisalueilta on kohdistunut muihin murteisiin. Viittaa pariin tapaukseen. Kaikkien pohjalaismurteiden yhtenä peruskomponenttina ovat hämäläismurteet. Toinen esimerkkini on lounaismurteista, joiden alue Turun paikkeilla kuroutuu lähes kahtia (ks. karttaa). Tuo kurouma selittyy siitä hämäläisvaikutuksesta, joka Hämeenlinnan härkätien suunnasta on säteillyt kohti Turkua ja syrjäyttänyt tuolta kapealta kiilamaiselta alueelta kaikkein luonteenomaisimmat lounaismurteisuudet.

Paitsi epäyhtenäisyyteen on kiinnitetty huomiota hämäläismurteiden vanhoillisuuteen. Se ilmenee esim. vokaalien säilyneisyytenä sellaisissa tapauksissa, joissa monissa muissa murteissa on tapahtunut perusluonteisia muutoksia. Mainitsin jo yhden esimerkin: hämäläismurteiden muodot maa, pää, ka(1)laa, leipää kuuluvat itämurteiden puo-

lella moa ~ mua, peä ~ piä, ka(1)loa ~ kalloo, leipeä ~ leipee.
Hämäläinen me(n)nee ja tu(1)lee, kun savolainen yleensä männöö ja tulloo. Vokaalit myös hyvin harvoin altistuvat siinä määrin heikkenemiselle, että tyystin katoaisivat. Hämäläismurteissa sanotaan tuli ja meni, itämurteissa laajalti tul ~ tulj ja män ~ mänj. Turun seudun murteissa vokaalien kato on kaikkein pisimmällä: paitsi useita loppuvokaaleja kato saattaa koskea myös sanansisäisiä vokaaleja, esim. julm ja kylm ilm, Naklan papla (= Nakkilan pappila).

Hämäläismurteissa on kyllä tapahtunut muutoksiakin, mutta myös niille on ominaista tietynlainen vanhoillisuus: entinen ei yleensä tyystin katoa kuten usein esim. savolaismurteissa ja lounaismurteissa, vaan se muuttuu toiseksi, esim. savolaismurteissa käet, lehet (yleiskielen d:llä ei minkäänlaista vastinetta), hämäläismurteissa kälet ~ käret, lehet ~ lehret (d:llä vastine). Toinen esimerkki: savolaismurteissa jalat, käret (k:n astevaihteluparina kato), hämäläismurteissa yleensä ja(1)laat, kärjet (k:n astevaihteluparina edellisessä tapauksessa vokaalin pidentymä, jälkimmäisessä tapauksessa j).

Tutkimus on siis paljastanut, että hämäläismurteet ovat suhteellisen vanhoja, epäyhtenäisiä ja vanhoillisia. Näissä tuloksissa tulee vastainenkin tutkimus pysyttämään, mutta mitä uutta se hämäläisten kielestä löytää, jää nähtäväksi. Tutkittavaa nimittäin riittää, kun oikeastaan vasta puolet alueen murteista on tutkittu ja nekin käytännöllisesti katsoen vain äänneopin osalta. Yläsatakuntalaismurteista on prof. Pertti Virtarannan runsasaineksinen monografia, jonka 1. osa ilmestyi 1946 ja 2. osa 1957. Niin ikään kaakoishämäläisistä murteista on prof. Eeva Lindénin kaksiosainen tutkimus vuosilta 1942 ja 1944. Seikkaperäinen tutkimus puuttuu sen sijaan perihämäläisistä ja etelähämäläisistä murteista. Noiden äännehistoriallisten tutkimusten jälkeen olisimme paljon viisaampia kuin nykyisine tietoinemme. Prof. Terho Itkosen viimeaikaisten, vielä julkaisemattomien tutkimustulosten perusteella näyttää siltä, että kaikkein hedelmällisimpiä aloja olisi ilmeisesti kuitenkin hämäläismurteiden sanaston ja nimistön tutkimus. Tuo työ olisi kaiken lisäksi vielä mahdollista tehdä, ja se voisi johtaa hämäläisten juurille jopa helpommin kuin vaikkapa kielen äännekannan selvittely. Nyt jo tiedämme, että hämäläiset esiamme ja esilappalaiset ovat asuneet naapureina. Tuolta varhai-

selta ajalta on ilmeisesti muitakin sanastollisia muistoja kuin heimonnimet hämäläinen ja sabmēlās (=saamelainen), joiden on osoitettu edustavan yhtä ja samaa varhaiskantasuomalaista lähtömuotoa. Sanaston ja nimistön tutkimus voi saada hämäläisten menneisyyden selvittelyssä ihmeitä aikaan.

Seuraavassa kolme näytettä Tampereen seudun hämäläismurteista, ensimmäinen Kangasalta, toinen Teiskosta ja kolmas Suoniemeltä (näytteiden alussa kertojien nimet syntymäaikoiheen ja -paikkoiheen). Näytteet on siirretty karkeahkoa foneettista merkintätapaa käyttäen kirjoitusasuun nauhoitteista, jotka ovat peräisin 1960- ja 1970 luvulta ja jotka ovat säilytteillä Suomen kielen nauhoitearkistossa Helsingissä.

Kalle Lastunen
s. 1. 12. 1879
Kangasala, Tohkala

Puri poikaa kärmejä jalkaaj ja... Sittes se, toi sen, lääkäriin tänne, kirkolles sittejä ja... Se leikkas siittä palasem pois ja nio sittes siittä, ylempää sen kovastis se lääkäri kiinnij ja, sen säären että, ettei se pitäny ylös pääsemä. Sittes sen oli anoppimuari täällä Vatjalassa sitte, sem miähej ja... Sittes se sano: "Mennään sinne ol likempänä, tulla aamulla takasij ja..." Sitte, se poika rupes siällä ajettuuj ja, kauheestis sittejä ja, ettei se enääm muuta kun, laattialla kiäritteli ja huuti siinä. Se rupes niin ajettuun. Sittes se anoppimumu rupes sitä kommentaam menneen yhem miähem tyhös sittes sinne... (en) muistam missä oli sitte. Ja, ei häm meinannum mennäm mutta se koveni oikeen että sun täytyy mennä ja meni sittejä ja... Sitte ku häm pääsi sen tyhön nin, se sano, että "jahka ämmä kahveen keittää mennään sittes" sano se, sittes se, miäs sittes se äijä. "Ei veikkonel lähtekää nytte", sano "kun tiätte minkälaisessa hälässä poika on" nin kyllä se tuli sitte, mutta ei ei enne, ennen ennenkö jahka, se kahveen keittää että "lähtekää nys sittek kum poika paranee jualaan sittev vaikka kolmep päivää" sano "mutta, lähtekää ny." "Mutta ei poijsaalla mittää hättää op poijsaan ov vallah hyvä olla ettei sill o ei sill o yhtääm mittää hättää että, or rauhassa vaa, kyllä poijsaa hyvä olla o." Sitte, lähti vihlov viimmen... "Ei mun sinnet tullat tarttekan" sano "mutta kus niin tahlot niim mä tulen" sano ja... Mutta se poika oli ruvennus sullaaj ja, se poika oli jo, parannuj jo aika lailla ettei siin ollu enääs se sano: "Kattos nyp poikas olis tervem mutta kus annat repiät tolla lailla poikaa." Näytti sitä josta se lääkäri oli sem palasem pois ottanu. "Sum poikas olis jo vallan tervem muuton" sano.

Kalle Hormisto
s. 26. 3. 1881
Teisko, Värmälä

Niitä mettäjärvissor ruuhia tykkänään siällä Päiväjärvessä ja

niillä siällä. Ja Pitkäjärvisä ja niillä. Niillo. Minäkin siällä kävin siällä, Päiväjärvesä nin käytiin yhlen semmosen, kauppias Aaltosem pojaan kanssa kanssa noin ni, pitkänsiiman kans ei siällöllup paljo, pitkäsiimaa käytetty eikä ne ollus siihen niin tottunuk kalakkan nim me saimme peijakkaasti haukia. Tommosia ei olluv vallon suuria. Tommosia niin, kiloj ja pualej ja sillä laila ni. Ne otti kovastik kiinnis siällä, semmosee. Kerram minä, sittek kum minä huamasin että siälä, siälä sittek kun niitä koukuja oli koko taajassa meilloli kans ruuhi sittej ja ... Sittet tota, minä velin sitten niitä siimaa sittem minä olij juuri tän koukum pistänyj jo siihel laatikon syrjääm mutta sitte, oli tolla sitten noin ni, se oli kain nyk kolmem meetriä taikkoliko enempi se, koukuv väli ja... Siältä tullee sitte, sinner ruuheem päin kum mä velän sitä koukkuu sitten ni, tommone, kuinka minä sen nys sanosin niin kun noim pitkä hauki oli siinä sittej ja... Sittet tullee siältä ruuhen alta sittet tota semmonem peto joka iski täältä keskeltä kiinnis sitä pikku haukee sittej ja otti suuhunsaj ja kerram mulahutti ja sillom meni koukut ja kaikki ja pikku kala perässä. Minä pelläästyn oikeej ja silmä mullillaan oli kun se, tuli siältä sitte iski siähen kyllä se on aika petokala kun noim pitkään haukeen, tuli niin kun kirkor risti sittes siinä suussa ja lähti mennee. Että kyllä se on aika petokala se hauki. Ja koukun siima meni poikki ja sillom meni. Koukut ja hauvet.

Olga Haapala
s. 23. 8. 1893
Suoniemi, Kauniainen

No, se (Parkanon paroni) oli kansammiäs oikeen. Se kulki kansa (= kanssa), kontti sellääsä ja röttimekko päällä ja, ja suvella ruajuut jallaasa ja ... Ei sitä luullu, ei sitä luulluh herrasmiäheks ja sillä voi joskus ollak kontisa paljokir rahhaa. Ku se makso miästem palkkoja. Juu ja se teki semmosia, töitä että se, koitelti kuinka köyhää ihmistä kohrellaan. Kyröskoski-laivaanki se meni, oli röttimekko päällä ja, meni hianor rouvav viäreen ni, siältä se käskettiin hytistä poijes laivuri että tää o herrasväjlet tilattu. Äijä lähti. Ja noin, rouva rupes sitten noin, kaipaen että minkä (= mihinkä) se pappa, meijäm pappa siittä lähti. Sittes siinä vasta tuliki anteekspyytölöä. Mitä se tommosia teki paljo ja miästen kans se oli, tua laivamöljälläki (= laivalaiturillakin) kerran sitte yks miäs kysy siältä tyätä. Ja noin, se sano se, Parkanom parrooni ettei hällä nyt o. Miäs rupes haistattelleen. Ja noin, parrooni sano että "tu huamena tyähön kun ossaat ihmisille puhua". Juu, semmonem poika. Juu ja sitä kans kun noin, lukkari käski äijän, hevosta, hevosen noin kaivolla juattaa. Samanel lukkari jonka hevonenki pisätettiin nin noin: "Juatas äijä munki hevoseni!" Toinen tyätä käskettyä, nöyränä poikana, juatti lukkari hevosej ja kysy sitte, ku sai juatettua että minkä arvonev virkamiäs hän on. Se sano sitte. "Iso herra mitta päni virka." Juu kyllä se oli aika ... Se noin kyllä se semmosia paljo teki. Eikä sitä kyllä outo mistä sen tiätää. Noin, kunnei hänev veljensär rouvaka tuntenus sitä ku se kerram meni nip noin, (rouva) anto kulkevaiseller ruakaa pirtim penkille. Ja veli tuli kotios sano: "Mitä sinä täälä teet?" Se oli kyllä. Se oli juippi.